

Fenomén Mornštajnová

respekt.cz, 23. 2. 2020

Jak se zrodil úspěch spisovatelky, jejíž romány hltá celé Česko

Alena Mornštajnová • Autor: Matěj Stránský

První únorovou středu v pět hodin odpoledne je centrum Pardubic liduprázdné a ulicemi se honí studený vítr, ale knihovna na náměstí je plná lidí. Přišli sem na pravidelný diskusní pořad Setkání s osobností a jeho dnešním hostem je Alena Mornštajnová, momentálně nejprodávanější česká spisovatelka. Publikum tvoří až na pár výjimek ženy. Některé z nich mají na klíně autorčinu loňskou novinku Tiché roky, většina přítomných však svírá v rukou tři roky starý a dosud nejúspěšnější román Hana, který z Mornštajnové udělal literární celebritu.

Obě knihy se odehrávají v temných zákoutích nedávné české minulosti, o níž vyprávějí z pohledu ženských hrdinek. Zatímco Hana líčí tragický příběh jedné židovské rodiny na moravském maloměstě během druhé světové války a po ní, Tiché roky popisují odcizený vztah mezi bývalým komunistickým funkcionářem a jeho zakřivenou dcerou. Obě se vyznačují také svižným a úsporným stylem, který se soustředí na děj plný nečekaných zvratů, takže čtenář má trochu pocit, jako by sledoval napínavý film.

„To je kniha, kterou čtete do tří do rána, brečíte u ní, ale přejete si, aby nikdy neskončila,“ říká úřednice Alena Jiříková, která si přišla nechat podepsat výtisk Hany. Kniha se jí líbila natolik, že si od autorky přečetla i zbylé tři romány a nadšením nakazila kolegyně v práci. „Líbí se mi, jak umí vykreslit postavy, hlavně ty ženské, a jejich neskutečné osudy. Nechápu, kam na ně chodí,“ dodává vášnivá čtenářka. Za měsíc prý zhlodne i deset knih a od četby očekává hlavně zajímavý příběh, který ji vtáhne. Pro Veroniku Skaleckou, povoláním historičku, je Mornštajnová dokonce „zjevením“ na zdejší literární scéně, byť z trochu jiného důvodu. „Současná česká próza, kdy se v románu rozpitvává třeba jen několik obyčejných dní, mě moc nebaví. Mornštajnová umí vyprávět dramatické osobní příběhy na pozadí velkých dějin, jako to dělají spisovatelé z anglosaského světa, což mám moc ráda, a u nás je to poměrně vzácné,“ vysvětluje.

Obě respondentky dobře popisují nejčastější mechanismus, jak se knihy Aleny Mornštajnové šíří, i důvody jejich popularity. Její hrdinky na pultech knihkupectví překvapivě porazily i tradičně nejúspěšnější tituly posledních let, jako jsou severské detektivky od Joa Nesbøho nebo nenáročné čtení Patrika Hartla a Radky Třeštíkové. Tiché roky a Hana se staly nejprodávanějšími romány loňského roku. První se od vydání prodalo osmdesát tisíc výtisků, druhé dokonce sto třicet tisíc, což je hranice, kterou se za posledních třicet let povedlo překročit jen několika málo zdejšími autorům – navíc se to Mornštajnové podařilo knihami o holocaustu, znárodnování či normalizaci, tedy čtenářsky těžkých tématech. Fenomenální úspěch samozřejmě vyvolává zvědavost a otázky: Jak je možné, že tyto velké příběhy poráží oddechovky, které dominují trhům v okolních zemích? Čím si čtenáře podmanila a nakolik je její úspěch dán třeba dobovou konstelací?

Lidé z branže i literární teoretici a kritici na to mají až překvapivě obyčejná vysvětlení. Ve všech se opakuje hlavně to, že Mornštajnová přináší do české literatury kvalitní střední proud. Čtivý, ale nikoli pokleslý. Takový, jaký v jeho vrcholné formě známe spíš ze zahraničí – ostatně není asi náhoda, že autorčinou nejoblíbenější knihou je Modlitba za Owena Meanyho od Johna Irvinga. Neexperimentuje, dokáže lehkým a srozumitelným stylem zprostředkovat velká témata, což ji dělá přitažlivou pro intelektuály i „řadové“ čtenáře a čtenářky. „Uspokojuje odvěkou žízeň po dobrém příběhu. To není nové, a právě proto je to úspěšné,“ konstatuje literární kritik Jiří Peňás.

Průlet 20. stoletím

„Vítám tu superstar české literatury,“ prohlašuje moderátorka ve chvíli, kdy do zaplněného sálu pardubické knihovny vchází menší hnědovlasá žena s výraznými očima oblečená v zelené prošíváné bundě. Mornštajnová vydala první román až v padesáti, a jedna z úvodních otázek proto směřuje k tomu, proč začala tak pozdě. „Já jsem chtěla být spisovatelkou už od dětství, hodně jsem četla a po absolvování gymnázia jsem si řekla, že se naučím psát překládáním knih z angličtiny. Jenže na překladatelství do Prahy jsem se dvakrát nedostala. Vyřešila jsem to tím, že jsem se vdala a odešla na mateřskou,“ říká autorka a publikum se pobaveně zasměje.

Když dcery povyroستly, Mornštajnové se podařilo vystudovat angličtinu na Filozofické fakultě Ostravské univerzity a v devadesátých letech se začala živit jako učitelka a překladatelka v rodném Valašském Meziříčí. Roky strávené za katedrou jsou na jejím vystupování znát: při debatě působí uvolněně a sebevědomě, občas bodře zavtipkuje, jindy zvažní a ukáže cílevědomou tvář. „Já jsem vždycky milovala čtení příběhů a chtěla jsem dokázat, že to taky svedu, napsat dobrý román,“ říká, když mluví o tom, co ji přimělo začít psát knihy. Prvotinu Slepá mapa z roku 2013, na níž se učila řemeslo, psala deset let, aniž o tom její rodina věděla.

Budeš brečet do nbsp;nbsp;tří do nbsp;nbsp;rána. (Publikum před besedou Aleny Mornštajnové v nbsp;nbsp;pardubické knihovně) • Autor: Matěj Stránský

Spolu s historickými turbulencemi hrají v jejích románech roli i náhody a jedna z nich jí přihrála také námět na autorskou prvotinu. Když v zimě na konci devadesátých let jela vlakem z Valašského Meziříčí do Prahy, do kupé přistoupila elegantní dáma. Představila se jako Alžběta, řekla, že ráda cestuje a zrovna míří ke své dceři. Během následujících tří hodin pak osazenstvu odvyprávěla celý život. Mluvila o své matce, která se narodila za Rakouska-Uherska, vyprávěla o tom, jak Hitler vyhnal její rodinu z pohraničí, o tom, jak jí komunisté znárodnili krejčovský salon.

„Byl to takový průlet 20. stoletím,“ vzpomíná Mornštajnová. Nejvíce ovšem dotyčná mluvila o své dceři, kterou má ráda, ale nedokáže jí to říci. Právě tenhle osobní detail na pozadí velkých dějin Mornštajnové utkvěl v hlavě. Hned věděla, že tohle bude příběh jejího prvního románu, a rozhodla se napsat kroniku tří generací jedné české rodiny na půdorysu divokého 20. století. Když si však sedla k počítači, zjistila, že neví jak. „Příběh jsem měla vymyšlený, ale neuměla jsem ho převést do slov. První den jsem napsala jen dvě krátké věty. To byl podle mě moment, kdy se většina lidí vzdá,“ vzpomíná.

Není to nové, a právě proto je to úspěšné.

Tweetni to

Rozhodla se ale vytrvat a popsaných stránek zvolna přibývalo. Zásadně jí při tom pomohla zkušenost s překládáním „harlekýnek“ – románů o lásce určených hlavně ženám. Překladem se tehdy daly vydělat slušné peníze, ale pro začínající spisovatelku to byla i skvělá průprava. „Neoznačila bych to za brak. Ty knížky jsou velice dobře napsané, přitom působí, jako by je všechny vytvořil jeden autor. Po řemeslné stránce je to dokonalé – to řemeslo se na tom naučíte. Vytvářet postavy, psát situace, škrtat a přepisovat,“ říká.

Ve tmě na náměstí

„Začínající autoři mají většinou problém se třemi věcmi: se stylem, s tématem a s vlastním egem. Tady nebyl problém s ničím, po prvních pár větách nebylo pochyb, že autor ví, co dělá. Člověk se hned začte a příběh vidí plynout před očima,“ vzpomíná šéfredaktor brněnského nakladatelství Host Miroslav Balašík na moment, kdy vzal do ruky Slepou mapu . Rukopisů od českých autorů

dostává každý rok okolo dvou stovek a většinu z nich prý kvůli chabé kvalitě odmítne, ale u Mornštajnové prý ihned rozpoznal talent. Začínající spisovatelka si sice musela na verdikt počkat půl roku, ale když Balašík knihu otevřel cestou vlakem z Brna do Prahy, hned po cestě zpět ji dočetl a ještě z nádraží se Mornštajnové poprvé ozval. A na jaře 2013, v roce autorčiných padesátin, Slepá mapa vyšla.

Balašík ovšem předpokládal, že se z ní hned stane bestseller; a to se nestalo. Knihy se v prvních dvou letech prodalo asi pět tisíc výtisků, což na debutujícího autora není špatné, ale tuzemská hranice bestselleru začíná na deseti tisících. Mornštajnovou nicméně přijetí v Hostu povzbudilo a začala psát druhý román. Pojmenovala jej Hotýlek a zopakovala tu formuli debutu – opět se jedná o příběh jedné rodiny roztažený přes 20. století, tentokrát je ve středu vyprávění penzion pochybné pověsti, který prosperuje za všech režimů. I tentokrát byl úspěch podobný jako u prvotiny, ale Mornštajnová vytrvala a s Hanou přišel průlom.

Román vypráví příběh dívenky Míry, která s rodiči a dvěma sourozenci žije v padesátých letech ve Valašském Meziříčí. Městečkem se však prožene tyfová epidemie, během níž Mira přijde o celou rodinu. Jediný člověk, který jí zůstane, je podivná a málomluvná teta Hana. Až postupem času se vyjevuje, že kdysi byla stejně bezstarostnou dívkou jako Mira, navždy ji ale poznamenala děsivá zkušenost z koncentračního tábora, kde zahynula celá její rodina. Všichni by přitom mohli žít, kdyby židovská dívka Hana před válkou nebyla tak důvěřivá a nezamilovala se do místního chlapce. Celý příběh je sice temný a postavy jako by dostávaly jednu ránu osudu za druhou, ale končí usmířením, které dává naději na lepší budoucnost.

Ty knihy jsou v dobrém i méně dobrém slova smyslu bezpečné.

Tweetni to

Ani tady nechybí kombinace psaní o intimních vztazích a osudových rozhodnutích na pozadí velkých dějin, zároveň je Hana pro autorku nejosobnější knihou. Během epidemie, která se skutečně odehrála, onemocněla i její babička a z dětství si pamatuje její vyprávění. „Měla jsem v hlavě obraz, kdy lidé stojí ve tmě a zimě v kabátech na náměstí a tlampače hlásí, kdo zemřel,“ popisuje Mornštajnová jeden z impulzů k napsání knihy. Druhá linie popisující válečné osudy židovské komunity v Meziříčí původně v románu být neměla. Když si ale dělala rešerše, jak kdysi vypadal život ve Valašském Meziříčí, narazila na tragický příběh kdysi početné židovské komunity. Tehdy si uvědomila, že právě zkušenost holokaustu bude událost, která Hanu nevratně poznamená.

Kultivovaný průvodce

„Nechtěla jsem psát knihu o holokaustu, měla to být jen kapitola na konci. Až během psaní jsem pochopila, že Hana potřebuje větší prostor,“ vysvětluje autorka postupný vývoj knihy. Chtěla, aby byla co nejvěrnější – informace o epidemii čerpala z místní kroniky nebo vzpomínek pamětníků, o osudech meziříčských Židů se dozvíдалa z videorozhovorů s přeživšími v databázích na internetu. Viděla desítky hodin rozhovorů, ve kterých lidé vzpomínali na hrůzy koncentračních táborů, ale i na hezké detaily ze života v předválečném Československu.

Právě historie je jedním z prvků, o nichž se v souvislosti s Mornštajnovou diskutuje. Dodává jejím knihám dramatičnost a časový úběžník, je hybatelem i kontrapunktem malých lidských osudů, nebo má tu historie i pragmatické důvody? A je zasazení do dějin turbulentního století i jedním z důvodů úspěchu? „Mornštajnová nikdy nepíše o sobě, hledá vážná témata v nedávné historii, která dokáže srozumitelně a jasně podat,“ říká kritička Kateřina Čopjaková, podle níž se autorka pohybuje v kategorii čtivého bestsellerového psaní. Hlavním tématem však nakonec podle ní není historie, ale mezilidské vztahy. Na rozdíl od odpočinkových a „lifestylových“

autorů k nim přitom přistupuje vážně, bez ironie, zkoumá je do hloubky. Zároveň o nich píše svižnějším a jednodušším stylem než třeba psychologičtější a čtenářsky náročnější Petra Soukupová.

Literární kritik Josef Chuchma dává historickému ukotvení větší váhu a míní, že Mornštajnová je kultivovaným, nehysterickým průvodcem po 20. století pro široké vrstvy. „Je to psané s takovou až školní korektností a historickou zaručeností, pohybuje se to na jisté půdě už prošliých a oznámkovaných dějů, že mi to přišlo místy až schematické,“ říká. „Vyprávění odsypá, všechno se dozvíte, vše je dovyložené, vše do sebe nakonec zapadne, ničím vás to neirituje, nezaskočí. Mornštajnová přitom životům postav a dějin dává nějaký smysl, což lidé podvědomě potřebují, protože sami často žijí v úplném chaosu. Ty knihy jsou v dobrém i méně dobrém slova smyslu bezpečné,“ dodává kritik.

Podle zmíněného Jiřího Peňáse je naopak absence nového a překvapivého pohledu na literaturu i svět autorčinou silnou stránkou. „Ona není novátorka. Běžný čtenář si chce přečíst dobrý román a nevybírání si ho pro to, že bude nový. Dobrý realistický vypravěč je v každé literatuře základní mizou, ale v současné české literatuře je to spíše vzácnost,“ míní Peňás. Mornštajnová podle něj nepíše pro elity, jež vyhledávají experiment, dekonstrukci a avantgardu.

Vytváří řemeslně zdařilé romány pro lidi, kteří chtějí uspokojit odvěkou potřebu kvalitní četby, a navazuje na dlouhou tradici dobrých vypravěčů, do níž kritik řadí například i scenáristu známých seriálů ze sedmdesátých a osmdesátých let Jaroslava Dietla nebo rané knihy Michala Viewegha. „Na jejím psaní je vidět, že vyrůstala na Flaubertovi, na Dostojevském, ví, jak vypadá kvalitní literatura,“ říká Peňás. „Když to ale člověk srovná s oblíbenými a známými spisovateli 20. století, jako byli Hrabal či Škvorecký, je to samozřejmě něco dosti jiného. Nazval bych ji kvalitním středním proudem.“

Stotisícová laťka

Téměř všechny citované charakteristiky lze vztáhnout i na Hanu, která vyšla v roce 2017. Brzy se stala senzací a oněch sto třicet tisíc prodaných výtisků z ní dělá jeden z nejúspěšnějších českých románů posledních deseti let. Další úspěšní autoři z Hostu jako Jiří Hájíček, Bianca Bellová nebo zmíněná Petra Soukupová dosahují prodeje „jen“ v řádu desítek tisíc výtisků. Nehledě na další autorky tzv. hostovské školy, kam je Mornštajnová řazena spolu s vlnou spisovatelek, jež přinášejí ženské hrdinky a pohledy.

Tuzemská nakladatelství počty prodaných knih nezveřejňují, stotisícovou hranici však v devadesátých letech překonaly první romány Michala Viewegha a knihy Haliny Pawlowské, v novém tisíciletí se to podařilo románu Žitkovské bohyně od Kateřiny Tučkové, humoristické trilogii Aristokratka od bývalého kastelána Evžena Bočka, v posledních letech pak zábavnému čtivu, jako je Nejlepší víkend od Patrika Hartla či Bábovky od Radky Třeštíkové. Kromě toho stotisícovou laťku v kategorii beletrie překračují už jen česká vydání globálních hitů typu Harry Potter, Jo Nesbø, Dan Brown či Padesát odstínů šedi.

Hana byla navíc přeložena do jedenácti jazyků, inscenuje ji Mahenovo divadlo v Brně a právě probíhá casting na celovečerní film. Úspěch Hany vyvolal zájem také o starší knihy Mornštajnové, které čtenáři začali objevovat a číst, z dosud spíše málo známé autorky se stala zavedená značka. „Mornštajnová na krámě musí být,“ potvrzuje Mária Olšanská z knihkupectví a nakladatelství Pistorius a Olšanská. „U téhle knihy zafungovalo to, co je nejlepší reklamou – žena řekne ženě, že se jí to líbilo, a ona si pro to dojde. To vím od čtenářek, které u nás nakupují. Většinou vezmou Hanu a pak se vrátí pro další knihy od Mornštajnové,“ popisuje.

Nejtemnější zákoutí historie. (Inscenace Hana na prknech Mahenova divadla v Brně) • Autor: Matěj Stránský

Ženy jsou podle ní největšími čtenářkami beletrie, což ostatně potvrzují i pravidelné průzkumy. Čím si ale Olšanská vysvětluje, že je tak populární právě Hana? „Českou historii a osudy předchozích generací sice známe, ale tady je to podané z pohledu žen, navíc způsobem, že se to člověka dotkne, zanechá to v něm pocit, že tohle by se už nikdy stát nemělo. Navíc je to hezky napsané a nekončí to úplně špatně,“ nabízí svůj pohled zkušená knihkupkyně.

To všechno zní také ve čtenářské šeptandě i hodnocení na čtenářských serverech. A pro Mornštajnovou je to evidentně podstatnější než literární kritika, která autorku zejména v počátku přijala spíše vlažně. Jak ukazují i citované reakce, recenzenti u Slepé mapy i Hotýlku chválili vypravěčský talent, zároveň jí vyčítali, že v popisu postav a jejich motivací nejde tak do hloubky a ve snaze zachytit dlouhé časové období až příliš spěchá. U Hany se zase objevovaly připomínky ohledně příliš pravidelně dopadajících osudových ran. Stejně tak se mluví o „přílišné srozumitelnosti a vstřícnosti ke čtenáři“.

Můžeme to vnímat také jako otázku, jak se česká literatura a kritika umí vyrovnat s kategorií mainstreamu. Sama Mornštajnová se každopádně při zmínce o podobných výčitkách trochu ušklíbne. „Vždy si vzpomenu na výrok Karla Čapka, že píše takové knihy, aby si je mohla přečíst i služka. Já taky píšu pro lidi. Nemyslím si, že lidé touží po knihách, které literaturu posouvají někam jinam. Ale chtějí si přečíst knížku, která není blbá,“ říká. A reakce čtenářů ji prý přesvědčují o tom, že se jí to daří. „Píšu mi přes Facebook, e-maily, dopisy. Chodí za mnou a říkají, tohle my máme v rodině taky. Myslím, že se to lidem líbí, protože se v tom poznávají,“ dodává.

Zároveň sama avizuje, že chce svou tvorbu poněkud proměnit. Loni vydala zatím poslední román zvaný Tiché roky, který naznačuje jistý obrat a znamenal další úspěch. Stal se nejprodávanější knihou loňského roku a obsadil třetí místo v anketě Kniha roku Lidových novin. Opět sledujeme vzestupy a pády obyčejné rodiny v soukolí dějin, přičemž tentokrát se jedná o rozmezí od padesátých do devadesátých let 20. století. Vyprávění se nicméně soustředí na nefungující vztahy, zejména neschopnost komunikace mezi zahořklým otcem Svatoplukem a dospívající dcerou Bohdanou. I tady Mornštajnová postupně podhaluje příčinu jeho uzavřenosti – a v původně zapáleném komunistovi, který se po sérii osobních tragédií stáhne do sebe, tak poprvé vytváří i propracovanější a nečernobílou mužskou postavu.

S nedávnou historií a současností román pracuje spíš v náznacích – a ani v osobním rozhovoru není Mornštajnová příliš sdílná ohledně dneška. Zatímco během autorských debat hýří vtípem a občas utrousí anekdotu ze života, o názorech na současný svět zásadně mluvit nechce. „Nezlobte se, k tomu se nechci vyjadřovat. Chci si trochu něco nechat pro sebe. Je to moje soukromá věc,“ říká. Předchozí režimy jako komunistické Československo nebo protektorát mají v jejích knihách jasně negativní znaménko, jak se tedy dívá na současnost? „Po zkušenosti z předchozího režimu mám pocit, že tohle je velký krok vpřed. Přes veškerá negativa, která vnímáme, si nestěžuji,“ říká jen.

Je členkou PEN klubu, jezdí na tvůrčí pobyty, přestala učit. Dává si pauzu i s překlady, ale nevylučuje, že se k nim jednou vrátí. Momentálně bydlí na několik měsíců v Praze, kde píše pátou knihu. O čem bude, nechce opět prozradit. Naznačuje pouze, že její ambicí je dál psát víc o psychologii a vztazích. „Už Tiché roky byly mnohem intimnější. Snažím se směřovat víc ke vztahům a doufám, že se mi to daří.“

Nejprodávanější beletrie v roce 2019

Česko

Alena Mornštajnová – Tiché roky (román)

Alena Mornštajnová – Hana (román)

Jo Nesbø – Nůž (krimi)

Polsko

Blanka Lipińska – Dalších 365 dní (erotika)

Olga Tokarczuk – Běguni (román/ esej)

Heather Morris – Tatér z Osvětimi (román)

Rakousko

Rita Falk – Bábovková letka (krimi)

Thomas Stipsits – Šátková mafie (krimi)

Sebastian Fitzek – Dar (thriller)

Německo

Sebastian Fitzek – Dar (thriller)

Sasa Stanišić – Původ (román)

Ferdinand von Schirach – Káva a cigarety (soudničky)

Slovensko

Dominik Dán – Nevíš dne, nevíš hodiny (krimi)

Kristína Tormová – Budu máma (mateřství)

Jozef Karika – Černý rok (krimi)

Autor: Petr Horký

Zdroj: <https://www.respekt.cz/tydenik/2020/9/fenomen-mornstajnova>